

NIE TYLKO O MICKIEWICZU...

(ANASTAZJA SEUL, *LITERATURA POLSKA W WYPOWIEDZIACH JANA PAWŁA II. SACRUM. PRAWDA. PIĘKNO*, POZNAŃ 2014)

Nakładem poznańskiego wydawnictwa Rys, ukazała się publikacja wskazująca na obecność polskiej literatury w oficjalnych wypowiedziach Jana Pawła II, zwanego papieżem polonistów¹. Biało-niebieska obwoluta z naszkicowanym piórem przywołuje tematykę związaną z twórczością, sugerować też może niebo i sferę sakralną. Pozycja ma charakter interdyscyplinarny, łączy w sobie literaturę polską z teologią – przedstawia swoiste *locus theologicum*. Anastazja Seul, która podjęła się zbadania tych miejsc wspólnych, mogła sprostać trudnemu zadaniu, posiadając kompetencje literackie i teologiczne².

Analizując papieskie odniesienia do literatury polskiej, badaczka skupiła się na kilku szczegółowych problemach zakreślonych we wstępie. Zwraca ona uwagę na to, że dominującą funkcją przywołanych tekstów literackich są wartości pozaestetyczne, takie jak: sacrum, prawda, dobro i piękno. W pierwszej kolejności odpowiada ona na pytanie o to, które odniesienia papieża do literatury pięknej zwracają uwagę na wartości sakralne, co bezpośrednio wynika z duszpasterskich celów, jakie stawia sobie Jan Paweł II. Następnie autorka analizuje, w jaki sposób papież, przywołując literaturę polską, koncentruje uwagę odbiorców na znaczeniu prawdy. W dalszej kolejności A. Seul przedstawia konteksty dobra i piękna, w których ojciec święty odwołuje się do twórczości literackiej.

Nie jest to układ, do jakiego przywykli badacze literatury, stosując najczęściej porządek chronologiczny. Rzadko bowiem w analizach tekstów literackich osią konstrukcji jest, jak w pracy A. Seul, filozoficzna triada: *bonum, pulchrum, verum*, dodajmy, że wzbogacona o *sacrum*. Autorka, idąc za wypowiedziami filozofów chrześcijańskich i teologów, zmienia ich kolejność, przyjmując, że podstawową wartością jest *prawda*, za którą postępuje *dobro i piękno*. Oczywiście nadrzędna wobec nich jest sfera *sacrum*, której dotyczy pierwsza część rozprawy: „Sacrum – literatura jako *locus theologicus*”. Już tytuł wskazuje na związki literatury z teologią. Materiał dotyczący sfery *sacrum* uporządkowany został według klucza teologicznego, skupiając się na następujących zagadnieniach: „Bóg-wartość najwyższa”, „wizerunek Jezusa”, „wizerunek Maryi”, „człowiek wobec Boga”, „modlitwa słowami innych autorów”.

1 Określenie prof. Doroty Heck pochodzące z referatu wygłoszonego 5 listopada 2015 r. w Zielonej Górze podczas konferencji: „Kultura nie tylko literacka. W kręgu myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II”.

2 Autorka jest absolwentką filologii polskiej i teologii. Uzyskała doktorat z literaturoznawstwa polskiego (UAM, Poznań 2000) oraz z teologii (UAM, Poznań 2004) – za: <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&objectId=91490&lang=pl> [12.11.2015]. Recenzowana książka okazała się podstawą nadania jej autorce stopnia naukowego doktora habilitowanego (KUL, Lublin 2015).

Drugą część badaczka tytułuje „Prawda – fundament życia osobistego i społecznego”, wskazując przy tym na podwójny aspekt prawdy w życiu ludzkim. Podobnie w części zatytułowanej „Dobro – wartości moralne szansą dla człowieka” zwraca uwagę na aspekt indywidualny i wspólnotowy tej wartości. Przedstawione rozważania dotyczą takich zagadnień, jak: „trud osobistego rozwoju”, „dbałość o dobro innych”, „praca jako dobro osobiste i wspólne”, „w kręgu zagadnień patriotycznych”, „pamięć o historii”, „odpowiedzialność za ojczyznę”, „troska o Polaków poza granicami kraju”.

Pisząc część zatytułowaną: „Piękno – dzieło ludzkiego ducha” wskazuje autorka na odwołania papieża do Norwidowej definicji, mówiącej, że piękno kształtem jest miłości. Omawia następujące zagadnienia: „piękno literackiego słowa”, „kultura polska jako wartość”, „mistrzowie słowa artystycznego”. W tej ostatniej części badaczka opisuje okoliczności, w jakich papież przywołuje polskich twórców, między innymi: Wincentego Kadłubka, Jana Długosza, Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Szymona Szymonowica, Piotra Skargę, Juliusza Słowackiego, Adama Mickiewicza, Cypriana Norwida, Henryka Sienkiewicza, Karola Huberta Rostworowskiego, Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Antoniego Gołubiewa, Romana Brandstaettera, Marię Winowską i Czesława Miłosza.

Seul odwołuje się do dokładnych cytatów, a także do tych, które zostały lekko zmodyfikowane. Zakłada, że są one znane polskiemu odbiorcy i zwraca uwagę na celowość ich użycia: „Liczne cytaty mianowane i niemianowane, kryptocytaty, parafrazy tekstów literackich pełnią funkcje: fatyczną i niekiedy substytucyjną” (s. 215). Wykorzystując wypowiedzi polskich twórców, papież bowiem zwiększa ekspresję wypowiedzi, nie tylko wtedy, gdy odwołuje się do tekstu znanego słuchaczom, ale także wtedy, gdy wskazuje na tekst dla nich nowy.

Analizując literackie odniesienia, autorka – według założonej metodologii hermeneutycznej – omawia je zgodnie z przyjętymi aspektami aksjologicznymi. Można to ukazać na przykładzie 15 razy przywoływanej przez papieża inwokacji *Pana Tadeusza*. Otóż badaczka podkreśla różne funkcje tego tekstu w zależności od kontekstu użycia. Może on wskazywać na *sacrum*, gdy pełni funkcje modlitwy (s. 65), na dobro (s. 106) – także w kontekście troski o Polaków za granicą (s. 162), czy przywoływać piękno kultury polskiej jako wartości (s. 188).

Autorka, przedstawiając wszystkie nawiązania, wskazuje zazwyczaj pierwotny kontekst przywołanego przez papieża tekstu literackiego (z komentarzami krytyków literatury) i wymowę teologiczną, jakiej nabiera on w konkretnym użyciu. Oto przykład jej rozważań ukazujący sposób analizy (s. 29-30), został on opatrzony przypisami, które tu pomijam:

Kończąc homilię wygłoszoną podczas Mszy św. w noc Bożego Narodzenia (pasterki), papież zacytował po włosku pierwszą zwrotkę polskiej kolędy Franciszka Karpińskiego – *Pieśni o Narodzeniu Pańskim*, która znana jest bardziej z incipitu: *Bóg się rodzi, moc truchleje...*

Julian Krzyżanowski, odnosząc się w roku 1932 do tej kolędy, wnioskuje, iż autor „osnuł ją na motywach tradycyjnych, powszechnie znanych, uświęconych przez praktykę całych stuleci, że utwór swój związał z dorobkiem przeszłości, odciskając tylko na nim piętno własnego kunsztu poetyckiego”. Autor, szukając źródeł inspiracji tej pieśni, odwołuje się do Kazań Gnieźnieńskich, a odnosząc się do pierwszej zwrotki pisze: „Dokonała się tajemnica Wcielenia, wywołując łańcuch dziwów, niepojętych rozumowi ludzkiemu, odwracając normalny tok spraw, znanych naszemu doświadczeniu: ogień ścina się w lód, blaski stają się ciemnością, moc drży czy nawet w proch się rozsypuje, a Pan Niebiosów, ukazywany zazwyczaj we wspaniałych zwojach szat królewskich, zmienia się w nędznego, nagiego człowieka, ograniczając wymiarami ludzkiego ciała Swą nieskończoność [...]. W taki więc sposób zwięzły sześciowersz Karpińskiego wyraża niesłychanie dobitnie zarówno dziwy, które się zdarzyły nad stajenką betlejemską, jak i dziwy, daleko większe, choć niedostrzegalne, konsekwencje przyjęcia ciała ludzkiego przez Boga”. Jan Paweł II, niejako kontynuując myśl Juliana Krzyżanowskiego, dokonuje teologicznej interpretacji pierwszej zwrotki, mówiąc, że w noc Bożego Narodzenia rozszerzyły się granice ludzkiej egzystencji. Syn Boży przyjmuje ograniczenia ludzkiej natury i otwiera przed nami perspektywę nieskończonego Boga.

Tego typu analiza wymaga od badaczki benedyktyńskiej pracy. Dodajmy, że autorka za bazę źródłową przyjęła teksty zawarte w 27 tomach (większość dwuczęściowych – łącznie 58 wolumenów) watykańskiego wydania *Insegnamenti di Giovanni Paolo II* oraz odniosła się do polskojęzycznego wydania „L'Osservatore Romano”, 9 tomów *Nauczania papieskiego* (obejmujące lata 1978-1986), a także do czterech książek papieża, które mają charakter osobistych wspomnień i refleksji. Bibliografia umieszczona na końcu publikacji jest bogata. Osobno uwzględniono w niej źródła papieskie (encykliki i adhortacje, listy apostolskie, homilie, przemówienia, katechezy – mieszczące się w owych 58 wolumenach), jego książki biograficzne i źródła literackich odwołań literackich (73 utwory). Ponadto wyodrębniono 9 wypowiedzi Karola Wojtyły i literaturę odnoszącą się do tej osoby (93 pozycje) oraz literaturę dotyczącą przywoływanej twórczości literackiej oraz literaturę pomocniczą – łącznie 203 pozycje. Pewien wgląd w badany materiał dają przypisy – badaczka zachowuje numerację ciągłą i wskazuje na ponad 700 nawiązań (na 218 stronach tekstu zasadniczego).

Książkę wyposażono w dwa aneksy. Znajdują się w nich tabele zawierające: „Alfabetyczne zestawienie literackich odwołań Jana Pawła II”, zarówno „słowa o autorach” (s. 219-220), jak i nawiązania do utworów (s. 221-228). Z zestawienia wynika, że najczęściej (7 razy) przywołuje papież Cypriana Norwida, natomiast – najwięcej, gdyż aż 23 razy odwołuje się do *Bogurodzicy*. Drugim, pod względem częstości cytowania jest tekst *Pana Tadeusza*. W ogóle najczęściej przywoływani byli przez papieża poeci romantyczni. Badaczka przeanalizowała 214 takich nawiązań. Kolejny aneks zawiera chronologicznie zestawione cytaty z wypowiedzi Jana Pawła II, w których podano autora i tytuł przywołanego tekstu (s. 229-305). Uwzględniono w nim wszystkie wypowiedzi papieża – nie tylko te skierowane do Polaków. Niektóre odwołania pochodzą z tekstów przeznaczonych dla innych narodowości. Badaczka przytacza wtedy wypowiedź

w języku oryginalnym na przykład angielskim (fragment tekstu Norwida s. 256), częściowej włoskim (fragmenty utworów Mickiewicza – s. 253-253; Karpińskiego s. 282-283 czy Norwida s. 281), dając w przypisie tłumaczenie.

Książka, jak każde ludzkie dzieło, ma swoje mankamenty. Jednym z nich – zdecydowanie najpoważniejszym – jest brak indeksów. Częściowo mogą je zastąpić przedstawione już aneksy, jednakże odnoszą się one jedynie do literatury pięknej cytowanej przez Jana Pawła II. Indeksy ułatwiłyby poszukiwania odniesień do poszczególnych autorów. Oczywiście, czytając całość, można je zrekonstruować, ale nie były one istotne dla teologicznych odniesień badaczki. Wypowiedzi poetyckie stają się dla niej pretekstem do interpretacji aksjologicznej tekstów papieskich.

Dziwić może także niekonsekwencja w podawaniu źródeł tekstów literackich, przykładowo niektóre teksty Franciszka Karpińskiego podawane są za pierwodrukiem (1792 r.), a inne za śpiewnikiem Jana Siedleckiego i wydawałoby się, że właśnie ta ostatnia publikacja zyskuje rangę źródła podstawowego w omawianym zakresie, gdyż powszechnie korzystano z niej w Kościele katolickim w Polsce w okresie całego życia Karola Wojtyły.

Reasumując, można stwierdzić, że autorka wykazuje, że Jan Paweł II przekazuje treści humanistyczne, a także i teologiczne, wykorzystując literaturę piękną. Autorka skrupulatnie przeanalizowała wszystkie wypowiedzi papieskie, mając na uwadze ich aspekty aksjologiczne. Zawróciła uwagę na to, że teksty te podkreślają godność człowieka, jego wielkość, wewnętrzne piękno, wolność, której towarzyszy odpowiedzialność. Humanista, który chciałby poznać personalistyczną wizję człowieka z odwołaniem do literatury polskiej, powinien sięgnąć po tę publikację. Jej podtytuł wskazuje na: sacrum – prawdę – dobro – piękno.

Joanna Gorzelana
(Uniwersytet Zielonogórski)